

FÖR ETT GENOMSKINLIGT PRODUKTIONSSÄTT

Sten Ljunggren säger sig i sin artikel *Planekonomin är en återvändsgränd*, i Röda rummet 2/2002, vara bekymrad över dels våra allmänna förslag om direktdemokrati och dels över vårt förespråkande av centraliserad planekonomi. Det här svaret till hans artikel består av fem avsnitt. I det första redovisar vi vår syn på vad som är grunddragen i det kommunistiska produktionssättet och sätter därmed in debatten i det sammanhang där vi menar den hör hemma. I det andra behandlas kontrollteori och ges ett svar till Ljunggrens tvivel på användandet av datormodeller i planeringen. Det tredje avsnittet är en kritik av marknadssocialismen, medan det fjärde besvarar Ljunggrens argument att ett plansystem inte kan nå samma flexibilitet som en marknad, då det inte förmår skapa de horisontella relationer mellan företag som finns i en marknadsekonomi. I det sista avsnittet visar vi på skillnaderna mellan vår syn på planering och de planeringsmekanismer som användes i Sovjetunionen. Detta som ett svar till Ljunggrens påstående att våra ekonomiska idéer inte innehåller något verkligt nytt.

1. Kommunism: direktdemokrati och planering

Den klassiska marxismen menar att det mänskliga samhället genomgår olika historiska utvecklingsstadier, vilka karaktäriseras av olika produktionssätt: slaveri, feodalism, kapitalism och kommunism. Marx's definition på de olika produktionssätten är grundat på de skilda specifika sätt på vilket produktionen och tillägnelsen av den samhälleliga merprodukten sker.¹ Under slaveriet utfördes hela arbetsdagens arbete under slavägarens ledning som omedelbart bemäktigade sig resultatet av arbetet. Allt slavarbete var uppenbart oavlönat. Feodalismen skiljde tydligt på överskottsproduktion och nödvändig produktion: obetald arbetstid åt godsherren, "fri" arbetstid på bondens täppa. Under kapitalismen får arbetskraften till synes betalt för sitt arbete av företagaren timme för timme. Marx's viktigaste teoretiska bidrag till kommunismen är hans analys av hur det till synes fria lönearbetet döljer hur kapitalisten bemäktigar sig överskottsarbetet i form av mervärde.

Marxister har inte haft några problem med att analysera utvinnandet av överskottet i egendomsbaserade samhällen som slaveriet och kapitalismen men man har varit betydligt mer försiktig med att använda samma analysinstrument på socialismen eller kommunismen. I allmänhet har man överhuvud inte ställt den relevanta frågan – Hur ska det nödvändiga överskottet utvinnas? Frågan ställde sig själv för de oförbereda bolsjevikerna efter maktövertagandet och de improviserade en rad olika svar: på kort sikt; exproprieringar, skatt i natura i form av säd, manipulerande med de relativa priserna mellan industrivaror och jordbruksvaror i mitten av tjugotalet, innan man stannade vid omsättningsbeskattning av de statliga företagen som en långsiktig lösning.

Omsättningskatten var den juridiska formen

för statfinansiering ända fram till Gorbatsjovs tid. Uttryckt i nationalekonomiska termer innebär det att man bekostade statsutgifterna – nyinvestering i infrastruktur, utbildning, försvar, forskning, pensioner, hälsovård, etc. – med de nationaliserade företagens profiler. En annan betydande inkomstkälla var skatten på vodka. Dessa utgjorde en stabil skattebas tills dess Gorbatsjovs reformer som lät företagen behålla merparten av sin vinst urholkade statfinanserna och rubelns värde.

Men de här skatterna var framför allt administrativa redskap, nödvändiga bland annat för den penningpolitiska stabiliteten. Skatterna varken garanterade produktionen av ett överskott eller påverkade dess storlek. Överskottet verkliga storlek bestämdes av planen. När väl planen bestämt hur många arbetare som skulle bygga stålverk, nya järnvägar, gruvor, tanks och bombplan, så var förhållandet mellan nödvändig produktion och överskott givet. Produktionen av det samhälleliga överskottet var resultatet av medvetna, explicita politiska beslut. Ett socialistiskt system kunde inte nöja sig med att beskatta de enskilda producerade överskotten. Staten måste självt bli till ett verktyg för produktion och fördelning av överskottet. Detta är den inre logiken i det socialistiska produktionssättet, dess grundläggande rörelselag.

STATSARISTOKRATI

Precis som produktionen av mervärde genom exploatering av lönearbete är kapitalismens innersta väsen, vilket i sista hand bestämmer hela samhällets karaktär, så är det den offentliga, planerade utvinningen av den samhälleliga merprodukten som är socialismens. Kapitalismens klassmotsättningar springer ur utsugningen av lönearbetet. Ur merproduktens nödvändiga uppenbarelsform som pengar springer finanskriserna, recessionerna och de ekonomiska cykler som kännetecknar kapitalismens historia. Ur den planerade utvinningen av merprodukten under socialismen genereras de klassmotsättningar och den klasskamp som präglar den socialistiska perioden. Från den med nödvändighet politiska formen för utvinning av merprodukten springer socialismens politiska cykler: Stachanovismen, utrensningarna, tövädret, stora språnget, kulturevolutionen.

Vi kan i den här artikeln inte gå in på detaljerna i de socialistiska klasskonflikterna men låt oss dra några summariska slutsatser:

- Utvinnandet av den samhälleliga merprodukten via planering är en process som inrymmer potentiella motsättningar vilka kan ge upphov till klasskonflikter mellan arbetarklassen och ett skikt av statlig aristokrati.
- Kampen mellan dessa klasser är en process som präglas av en komplex dynamik vilken kontinuerligt ger upphov till strävanden mot ett återupprättande av kapitalismen.
- Den statliga aristokratin hade, trots sin benägenhet för att använda statens resurser i sitt eget intresse och sin böjelse för ren korruption, endast möjlighet att tillvälla sig en mindre del av den samhälleliga merprodukten i form av pri-

vat konsumtion. Detta står i kontrast till situationen i mogna kapitalistiska länder där en stor andel går till överklassens konsumtion. Statsaristokratin förfogade över samhällets allmänna medel i kraft av sin offentliga ställning i en stat som bekände sig till jämlikhet. Dess privata konsumtion bar ett drag av skamlighet över sig och i den mån den överhuvudtaget kunde rättfärdigas var det med hänvisning till individernas förflutna som patrioter och revolutionära veteraner. I takt med att generationen av revolutionärer tynade bort blickade dess efterträdare alltmer längtansfullt mot den kapitalistiska världen, där människor i deras ställning inte bara erhöll bättre livsvillkor utan dessutom villkor där lyx var legitimt och inte skamligt.

- Tendenserna till återupprättande av kapitalismen hölls i schack med politiska medel. Antingen av "sovjetsmakt", tyranni, kommunistpartiets diktatur eller massornas revolutionära entusiasm.

- Vår uppfattning är helt enkelt att de revolutionära klasserna i de socialistiska staterna misslyckades med att upprätta en ändamålsenlig statsform som förmådde bevara och utveckla socialismen på lång sikt. De socialistiska staterna har till dags dato varit antingen revolutionära tyrannier eller revolutionära aristokratier. Tyranni kan vara funktionellt så länge den ursprungliga hjältekonungen är vid liv. Som Castros exempel visar kan det vara en rätt lång tid. Revolutionär aristokrati (i namn av "kommunistpartiets ledande roll"), som är mindre beroende av individer, överlever längre. Men det leninistiska partiets styre, som börjar med de mest medvetna och mest självuppoftande bland de förtryckta i ledningen, förvandlas av den järnhårda lagen om aristokratin förfall till ett egenintressets oligarki.

RÅD ELLER PARLAMENT

- För att bemöta dessa former av urartning har reformister och revolutionärer fört fram två olika alternativ.

Den socialdemokratiska högern har sedan Kautskys kritik av Sovjetunionen – med hedervärd konsekvens – förespråkade parlamentarisk demokrati. Yttersta vänsterns alternativ har varit en statsform enligt modell av Paris-kommunen, där delegater valda i sina distrikt skulle vara avsättbara av väljarna och inte ha inkomster högre än en normal arbetarlön.

Vi tror att det finns goda skäl, grundade på både förnuftsresonemang och historiska erfarenheter, för att avvisa båda dessa alternativ till förmån för direktdemokrati.

Parlamentariska regeringar, med sin legitimitet baserad på regelbundna allmänna val, ses nuförtiden som själva definitionen på demokrati. Det är en syn vi inte delar. Vi anser, liksom Lenin, att det är de rikas mest fulländade styrelseskick. I enlighet med Aristoteles menar vi att val, alltid och överallt, är kännetecknet på en aristokratisk stat istället för en demokratisk sådan. Erfarenheten visar att de som väljs till parlamenten, alltid och överallt, inte är representativa för dem som väljer dem. Ta vilken

indikator som helst – klass, kön, ras, ägande eller utbildning – och man finner att de valda är mer privilegierade än väljarna. De valda representerar alltid i socialt avseende i högre grad samhällets härskande klass än de representerar folkflertalet. De drag som utmärker dig som en av samhällets upphöjda är desamma som underlättar för dig att bli vald.

Det kom därför inte som någon överraskning för oss att införandet av fria och rättvisa val i Östeuropa omedelbart ledde till upprättandet av borgarklassens makt, för vilket den ungerska regeringens avväpnande av fabriksmilisen är ett särskilt tydligt symboliskt uttryck. Sovjetunionen var en annan historia. Folkets märkliga förkärlek för de kommunistiska kandidaterna innebar att vägen till "demokrati" med nödvändighet gick via Jeltsins bannlysning av det sovjetiska kommunistpartiet, och det därpå följande bombardemanget med stridsvagnar mot det valda parlament som motsatte sig hans styre.

RÅDENS VÄGVAL

Med undantag för en svans naiva socialdemokrater så var de som förespråkade parlamentet på det hela taget också förespråkare av en kapitalistisk restauration. De som förespråkade en stat av Pariskommunens typ ville däremot reformera och säkerställa det socialistiska systemet. Problemet var bara att Stalin hunnit före dem. Stalins sovjetiska konstitution var skapad med Kommunen som förebild: det var en rådsstat, där folkets valda delegater formellt kunde ställas till ansvar och avsättas av sina väljare. Så som Lenin såg parlamentarismen som borgerskapets ideala styre så såg han Sovjetrepubliken som det fulländade uttrycket för proletariatets diktatur. Men ett centralt element i hans återuppväckande av den blanquistiska parollen om proletariatets diktatur var det blanquistiska-leninistiska revolutionära partiets roll. Precis som kontrollen av Pariskommunen var grunden till blanquisternas och internationalisternas försök till maktövertagande så var bolsjevikernas dominans av sovjeterna nyckeln till effektiv sovjetmakt. Embryonala rådsstater uppstår i de flesta revolutionära kriser, (det senaste europeiska exemplet är Portugal 1975). Deras existens skapar en djupgående legitimitetskris som snabbt måste lösas till förmån antingen för parlamentet eller råden. Om råden står under inflytande av ett revolutionärt parti och stöds av tillräckligt stora delar av krigsmakten så kan det leda till en socialistisk revolution. Utan militärens revolt eller utan det revolutionära partiet så segrar parlamentet.

Yttersta vänsterns koncept att med en rådsstruktur störta aristokratin i en befintlig socialistisk stat har, såvitt vi vet, endast prövats en gång; av Shanghaivänstern under kulturrevolutionen. Trots att det mer än någonsin tidigare fick marken att gunga under socialismens aristokrati misslyckades man i slutändan. Revolutionskommittéerna som skapades under kulturrevolutionen kom att domineras av kommunistpartiet i lika hög grad som de ryska sovjeterna dominerades av bolsjevikerna. I ett socialistiskt land med ett väletablerat kommunistparti så kommer gräsrotternas representativa organ att domineras antingen av kommunistpartiet eller av reaktionära krafter. Den överväldigande majoriteten av socialisterna kommer att finnas inom kommunistpartiet. Deras politiska erfarenhet kommer att göra det möjligt för dem att

ta kontroll över de gräsrotsorganisationer som har en pro-socialistisk inriktning. De tillfällen då gräsrotsorganisationerna varit konsekventa motståndare till kommunistpartiet har oftast sammanfallit med att de varit dominerade av reaktionära delar av intelligentsian, som till exempel Solidaritet i Polen. De som förde fram den ideala rådsstaten i opposition mot den sovjetiska statsmakten försökte besätta ett politiskt rum som inte kunde finnas: rådsstatens existens förutsätter kommunistpartiets avskaffande. Trotskij hade det goda omdömet att inse detta vid Kronstadt. Sjuttio år senare var en del av hans självutnämnda efterföljare inte lika klar-synta då de applåderade Jeltsins kuvande av Sovjetunionens kommunistparti.

FOLKOMRÖSTNINGAR

Det gäller att vara klar över ihäligheten i de valda institutionernas anspråk på att vara demokratins centrala uttryck. Det spelar ingen roll om de kallas för parlament eller råd - om dess medlemmar utses i val så är de inte representativa. De härskande sociala grupperna i samhället – företagare och de välutbildade i ett liberalt samhälle eller den revolutionära aristokratin och partiet i ett socialistiskt samhälle – kommer att behärska det. Det enda genomförbara alternativet är direktdemokrati.

I den klassiska atenska demokratin fanns det tre nyckelinstitutioner: folkförsamlingen, rådet, och dikasteria eller jurydomstolarna. Ljunggren säger att han har svårt att inse hur en demokratisk styrelseform anpassad till tiotusen fria män i Aten skulle kunna fungera i en stat med miljontals medborgare. Nej, man kan inte samla miljoner människor på ett torg för att debattera, men det har skett en del framsteg inom kommunikationsteknologin sedan Solons tid. Redan nu förekommer det TV-program där en statistiskt representativ studiopublik diskuterar aktuella samhällsfrågor, varefter TV-tittarna kan rösta per telefon. I nuläget har sådan omröstning ingen beslutande eller rådgivande funktion, men det finns inga tekniska problem med att genomföra dem.

GENOMSKINLIG MEKANISM

Den avgörande frågan i varje socialistiskt samhälle är hur den politiskt dirigerade och sanktionerade utvinningen av merprodukten kan förhindras från att förvandlas till exploatering. Nivån på den samhälliga utvinningen av merprodukten måste bestämmas demokratiskt. För att detta ska fungera så måste mekanismen för utvinningen av merprodukten vara fullständigt genomskinlig och begriplig för alla inblandade. En av paradoxerna i de hitintills existerande socialistiska samhällena är att processen för utvinning av merprodukten var nästan lika svårfattig som under kapitalismen. Lön i form av pengar fanns kvar och eftersom inkomstskatten var försumbar, i jämförelse med de utvecklade kapitalistiska länderna, så tycktes arbetarna få tillbaka nästan det fulla värdet av sitt arbete. Lönen man fick i handen var snarast en underskattning av det verkliga löneläget eftersom många basvaror såldes till ett pris under dess verkliga värde. I Kritik av Gotha-programmet förde Marx fram tanken att pengar borde avskaffas under kommunismen och ersättas av ett betalningssystem av arbetskvitton. Från denna bruttobetalning måste man först göra en rad explicita avdrag:

"För det första: Medel för att ersätta de förbrukade produktionsmedlen.

För det andra: Ytterligare en del för utvidgning av produktionen.

För det tredje: Reserv- och försäkringsfonder mot olyckshändelser, störningar genom naturkatastrofer osv.

Dessa avdrag från "den oavkortade arbetsavkastningen" är ekonomiskt nödvändiga. Deras storlek måste bestämmas i enlighet med tillgängliga medel och krafter och delvis också genom en sannolikhetskalkyl, men det är omöjligt att beräkna dem med hänsyn till vad som är rättvist.

Återstår den andra delen av totalprodukten, avsedd att tjäna som konsumtionsmedel.

Innan den kan delas upp mellan individerna måste ytterligare avdrag göras från den:

För det första: De allmänna förvaltningskostnader som inte direkt hör till produktionen.

Denna del kommer från början att inskränkas betydligt jämfört med det nuvarande samhället, och den krymper i samma takt som det nya samhället utvecklas.

För det andra: Det som är avsett att tillfredsställa gemensamma behov, som skolor, hälsovård osv.

Från början kommer denna del att tillväxa väsentligt jämfört med det nuvarande samhället, och den växer i samma takt som det nya samhället utvecklas.

För det tredje: Fonder för icke arbetsföra, osv., kort sagt för vad som i dag hör till den s.k. allmänna fattigvården...

I enlighet med detta erhåller den enskilde producenten – efter det att avdragen gjorts – tillbaka exakt lika mycket från samhället som han ger till det. Vad han givit är sitt individuella arbetskvantum. Exempelvis består den samhällsarbetsdagen av summan av de individuella arbetstimmarna Den enskilde producentens individuella arbetstid är den av honom presterade delen av den samhällsarbetsdagen, hans andel av den. Han får av samhället ett kvitto på att han presterat så och så mycket arbete (efter avdrag för den del av hans arbete som går till de gemensamma fonderna), och med detta kvitto hämtar han ur det samhällsarbetsdagens förrådet av konsumtionsmedel ut så mycket som lika mycket arbete kostar. Samma mängd arbete som han givit samhället i en form får han tillbaka i en annan."²²

En viktig poäng här är att allt sker öppet. Betalning sker i enheten arbetstimmar, avdragen sker i arbetstimmar. Utvinningen av merprodukten är inte dold. Eftersom den sker explicit kan den ställas under debatt och underkastas en demokratisk beslutsordning. Människorna kan rösta om hur många timmar av en arbetsdag bör tillfalla dem direkt och hur många till samhället. Endast de stora besluten bör fattas genom folkomröstning. I mer detaljerade angelägenheter fattas besluten lämpligen av kommittéer bestående av slumpvis utvalda medborgare. Alternativa planförslag kan skapas av grupper av ekonomer, som kanske företräder olika kampanjorganisationer. Medborgarkommittéerna kan sedan ta ställning till dessa.

PLATONS ARGUMENT

Ljunggren oroas av att detta innebär att "styrningen av dem som utför planeringen inte ska ske på politiska grunder" och han förfasar sig över vårt förslag att medborgarkommittéerna

inte ska stå under regeringens kontroll. Han menar att "detta bäddar för ett expertvälde som skulle få den makt som dagens ekonomiska experter har att te sig helt betydelslös".³ Det tycks som om Ljunggren menar att beslut sker på "politiska grunder" endast om de fattas av politiker eller regeringsföreträdare. Vanliga medborgare saknar förmodligen förmågan att fatta sådana viktiga beslut och blir tydligen allt för lätt lurade av experterna. Nå, det är samma gamla argument som Platon lanserade på den grekiska demokratins tid. Vi anser inte det är hållbart idag heller.

Jämsides med detta förakt för den vanlige medborgarens förmåga förekommer det ett sätt att använda termen "expert" som en sorts skällsord. Moderna samhällen bygger på en hög nivå av specialisering och sofistikerad teknik. Många arbetsuppgifter kan bara utföras av kvalificerade experter. Uppgiften att konstruera sammanhängande och balanserade ekonomiska planer är en process som kräver särskilda former av specialkunskaper. Man kan inte klara sig utan experter, men i deras arbete i samhälleliga angelägenheter ska de kunna ställas till ansvar inför samhället. I nuläget står de till ansvar inför regeringsministern eller andra valda politiker. Det är vad Ljunggren menar med styrning på politiska grunder. Experterna kommer att möta en betydligt hårdare granskning från en medborgarkommitté än från en regeringsminister.

2. Kontrollteori

Ljunggren återger vårt diagram av en återkopplingskontroll och eftersom vi i ett av våra exempel nämner en termostat raljerar han om att central planering bara duger till att hålla saker och ting statiska. Det är en förvanskning av vårt argument. Styr- och reglerteori är inte begränsad till att hantera system med statiska mål. Det används till exempel i de elektriska styrsystemen (fly-by-wire-teknik) i moderna flygplan. Här mottar kontrollenheten ett mycket dynamiskt indataflöde från pilotens joystick och räknar ut vilka förändringar i kontrollytorna (olika vingroder) som krävs för att åstadkomma önskad kurskorrigering, givet flyghastigheten och flygplanskroppens aerodynamiska egenskaper.

En stor del av vår bok ägnas åt hur en marknad för konsumtionsvaror kan ge dynamiska indata till planeringen. Med planering kan man på ett ordnat sätt få översikt över, och styra, de konsekvenser som efterfrågestrukturen i konsumtionsvarusektorn ger upphov till i tidigare produktionsled – i produktionen av industriella insatsvaror och råvaror.

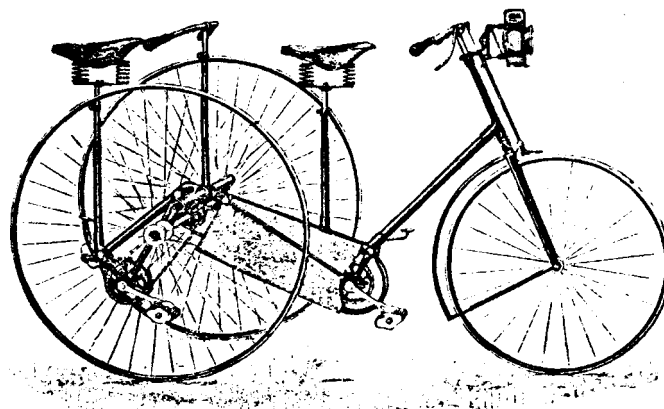
Alla ekonomiska system behöver återkopplingsringar, vare sig de är baserade på plan eller på marknad. Men dåligt konstruerade återkopplingsystem kommer att vara instabila och ge upphov till svängningar. Marknadsekonomins återkopplingsmekanism är långt ifrån den optimala lösningen. Alla marknadsekonomier är underkastade konjunkturcykler där uppgång och nedgång avlöser varandra med i grova tal vart sjunde år. Planekonomier är inte utsatta för dessa cykler utan tillväxer i jämn takt. Detta framgår med önskvärd tydlighet av diagrammen i Ljunggrens artikel som jämför tillväxtkurvorna för USA respektive Sovjetunionen under perioden 1943-89. Sovjetunionens kurva stiger stadigt under hela perioden medan USA:s har flera kraftiga nedgångar. Denna instabilitet och allt det lidande den medför är en följd av att

marknadens kontrollmekanism inte förmår göra några förutsägelser. Den reagerar bara i efterhand när det är uppenbart att produktion och efterfrågan inte överensstämmer.

Planekonomins kontrollmekanism däremot bygger på förutsägelser. Man utgår från den förväntade efterfrågan på konsumtionsprodukter och innan beslutet om denna tillverkning tas har man räknat ut vad det innebär av produktion och resursförbrukning i produktionsleden före. Vår centrala tes är att med moderna datornätverk kan det göras så effektivt att en modern planekonomi kan anpassa sig till ny teknik och till kunders behov snabbare och smidigare än en marknad.

MATEMATIK OCH PLANERING

Ljunggren är skeptisk till den roll som matematik och datorisering kan spela i socialistisk planering. "De försök som gjorts inom exempelvis aktiehandeln att använda matematiska modeller för att styra köp och försäljning har, mildt sagt, inte varit några stora framgångar. Ett tag gick det bra, men när något oväntat inträffade, löpte dataprogrammen amok och bidrog till att förvärra situationen."⁴ Men här har han valt fel analogi. Det är ett välkänt teorem i neoklassisk ekonomisk teori att om kapitalmarknader ska fungera effektivt så blir kursnivåerna oförutsägbara. Det är ren idioti att tro sig kunna förutsäga börsmarknaden, men det innebär inte

att reala variabler som är av intresse för ekonomisk planering (till exempel efterfrågan på bostäder, kollektivtrafik eller tillgången på elektricitet) är oförutsägbara. De datorprogram som Ljunggren anspelar på har ett helt annat syfte än planering. De är till för att "lura marknaden" – att sälja dyrt och köpa billigt. Det är med nödvändighet ett nollsummepele. Du kan sälja dyrt bara om någon annan köper dyrt. Ska man titta efter datasystem, inom kapitalismens ram, som är relevanta för planering så är det inte på börsmarknadens domäner man ska söka. Snarare är det inom till exempel lagerkontroll enligt just-in-timekonceptets användningsområde, ekonomistyrningssystem eller datorstödd design som man kan hitta sådana system – system som verkar fungera mycket väl.

3. Marknadssocialism inget produktionsätt

Sten Ljunggren är en förespråkare av marknadssocialism. Enligt vår åsikt så utgör marknadssocialism inte ett specifikt produktionsätt med egna rörelselagar. Kapitalismen är ett produktionsätt med en specifik mekanism för

utvinnandet av merprodukten och med en specifik historisk dynamik. Detsamma gäller för socialistisk planekonomi. Marknadssocialism är däremot en ideologisk etikett, klistrad på vissa sociala formationer vilka i huvudsak domineras av det kapitalistiska produktionsättet. Det är tveksamt om sådana sociala formationer någonsin kan vara stabila. Beroende på de politiska omständigheterna så utvecklas de mer eller mindre hastigt antingen till kapitalistiska ekonomier eller till socialistiska planekonomier. Exempelen på ekonomier som beskrivit sig som marknadssocialistiska är fåtaliga. De viktigaste är antagligen Sovjet under NEP-perioden, Titos Jugoslavien och Kina; dels under 1950-talet och dels efter Maos död.

Så kallade marknadssocialistiska samhällsformationer karaktäriseras av en mångfald av produktionsenheter som säljer varor och som för sin reproduktion är beroende av inköp av insatsvaror. Dessa insatsvaror består både av produktionsmedel och arbetskraft. Om produktionsenheterna (företagen) ska överleva så måste deras försäljning, mätt i pengar, överstiga storleken av inköpen. De deltar således i cykeln P-V-P' (pengar-varor-pengar[med mervärde]), den cykel som karaktäriserar kapitalet. Enheterna själva är juridiska subjekt med rätt att äga och förfoga över egendom samt med rätt att sluta kontrakt. De är kapital precis som vilket aktiebolag som helst.

Det som skiljer marknadssocialistiska samhällsformationer från andra kapitalistiska ekonomier är ägandestrukturen. I de förstnämnda ägs en större andel av företagen av anställda eller av offentliga institutioner än vad som är vanligt i kapitalistiska samhällen. Trots att detta i viss mån förändrar inkomstfördelningen mellan klasserna så ändras inte de grundläggande lagarna som styr ekonomin. Hotet om recession och arbetslöshet som är karaktäristiskt för alla kapitalistiska ekonomier består. Den samhälliga merprodukten baseras fortfarande på exploatering av arbetskraft och utvinnandet av mervärde. Tendensen mot att kapital koncentreras och centraliseras finns kvar.

RESERVARMÉ

Framgångsrika företag ger överskott. Andra tvingas låna av dem – antingen för att expandera eller för att förhindra konkurs. Denna polarisering innebär att en grupp företag får en andel av sin profit genom räntor medan de anställda i skuldsatta företag får en försvagad ställning. En sådan process leder till ökande

inkomstskillnader mellan klasser och regioner. Sådana regionala särkillnader var uppenbara både i Kina och Jugoslavien, och var en viktig bidragande faktor bakom det senare landets sönderfall. Utan en garanterad rätt till arbete och med de konkurser som följer ur marknadens logik så kommer en reservarmé av arbetslösa att uppstå. Klasskillnaderna, som en följd av motsättningarna mellan de olika företagen och existensen av en reservarmé av arbetslösa, försvagar arbetarklassens sociala position. Samtidigt kommer de skikt av människor med arbetsledande ställning i företagen alltmer anta karaktären av en kapitalistklass, som kommer att söka finna sätt att privatisera ägandet av företagen. Detta kommer att underlättas av tillväxten av en småföretagarklass, som från början kommer att finnas sida vid sida med de arbetarägda företagen, men vars betydelse och tillgångar kommer att öka i en sådan här situation. Kraven på att tillåta handel med företagssandelar ökar. När så väl sker går utvecklingen mot traditionellt kapitalistiskt ägande fort. Denna fas nåddes i Kina och Jugoslavien på slutet av 1980-talet.

Politiken är det i sista hand bestämmande. Där statsmakten kontrolleras av socialister kan den ingripa i ekonomin; reglera handeln, begränsa företagets rätt att förfoga sina överskott och styra ekonomin mot ett planekonomiskt system. Om de som har kontrollen är kapitalets förespråkare kommer statens intervention att öka de privata företagens operationsradie, inskränka arbetarnas rättigheter om de är ett hinder för marknaden, och påskynda övergången till en ren marknadsekonomi.

4. Horisontella relationer

Den ovan givna beskrivningen av marknadssocialismen som ett instabilt övergångssamhälle är ju ganska uppenbar. Varför lockas trots det så många socialister i denna riktning? Man tycks mena att en planerad ekonomi omöjligt kan vara flexibel; att tröghet och likriktning är del i dess natur.

Ett huvudtema hos Ljunggren är vikten av horisontella relationer i en marknadsekonomi – det vill säga kund-leverantörrelationer mellan företag. Han hävdar att de har en avgörande roll för att åstadkomma flexibilitet och innovationer. Dessa relationer är helt frånvarande i neoklassisk ekonomisk teori vilken beskriver företagets kontakter som något som sker på en anonym marknad och de är enligt Ljunggren inte möjliga i en centralt planerad ekonomi. "Den traditionella planekonomin saknar helt enkelt utrymme för direkta horisontella relationer mellan företag. Alla beslut måste bollas upp och ner genom planeringshierarkin."⁵ De hierarkier som Ljunggren tänker på är sovjet-systemets, till exempel industriministerier och regionala planeringsorgan. De har en inneboende motvilja mot innovationer och förändringar och genomsyras av tröghet, vilket gör att även om en nylanserad produkt inte passar konsumenterna så är det svårt att sluta producera den. Vi har två svar på det här argumentet.

För det första håller vi inte med om att kund-leverantörrelationen är en sådan viktig förutsättning för innovationer i kapitalistiska ekonomier – inte i jämförelse med det direkta sökandet efter innovationer i form av nya produkter och tekniker som åstadkoms genom investeringar i forskning och utveckling. Icke desto mindre är de en viktig förutsättning för optimering eftersom det är i dessa relationer företagen utarbetar detaljerade specifikationer på de insatsvaror man behöver för optimal produktion.

ingår i forskning och utveckling. Icke desto mindre är de en viktig förutsättning för optimering eftersom det är i dessa relationer företagen utarbetar detaljerade specifikationer på de insatsvaror man behöver för optimal produktion.

ETT PLATT SYSTEM

För det andra så menar vi att det finns utrymme för horisontella relationer i den form av planerad ekonomi som vi förespråkar. Inget skulle hindra företag som är sammanlänkade i planen att diskutera kravspecifikationer, etc. i leveranser. Företag i en centralplanerad ekonomi skulle inte ha rätt att ensidigt avbryta en relation för att skaffa en annan leverantör, men om ett företag anser att man har bättre utbyte av andra insatsprodukter från en annan leverantör skulle man kunna föreslå en ändring i planen.

Ljunggren anser att horisontella relationer är omöjliga i en centralplanerad ekonomi på grund av att företagen sitter fast i en vertikal hierarki eller flera hierarkier. Som nämnts är det sovjet-systemets ministerier han har i åtanke. Som vi ser det var ministeriestrukturen i själva verket en måttstock på Gosplans oförmåga att detaljplanera den sovjetiska ekonomin. Man var tvungen att planera i mycket grova drag "uppifrån" och planeringen blev successivt mer detaljerad längre ner i hierarkin. Vi har redan i tidigare artiklar⁶ förklarat att vi är överens med Alec Nove⁷, i att detta med nödvändighet leder till att ekonomin blir delvis osammanhängande. Ljunggren har också otvivelaktigt rätt i att resultatet blir ett trögrörligt system. Men i kontrast till detta så föreställer vi oss ett relativt "platt" system i vilket "centrum" förmår att planera i detalj. Ett system där sovjet-systemets hierarki mellan planerare och företag inte finns. Gosplans oförmåga att planera i detalj bottnade delvis i de ganska primitiva systemen för informationsbehandling och insamlande av information, och en av huvudpunkterna i vår bok är en beskrivning av de informationssystem som skulle göra detaljplanering möjlig.

5. Är det något nytt?

En av Ljunggrens användningar är att våra tankar om socialistisk planering inte alls är nya. De är på det hela taget de som prövades – och visade sig misslyckade – i Sovjetunionen på sjuttio-talet.⁸

Den sovjetiska planeringen utfördes inte enligt de scheman som vi skisserat i vår bok. Att i detalj arbeta sig bakåt från en lista med slutprodukter (som är planmålen) till de nödvändiga insatsprodukterna, var bortom Gosplans planeringsförmåga. Istället tog planeringen ofta sin utgångspunkt i mål formulerade i mängden råvaror; så många ton stål 1930, så många ton kol 1935, etc. Dessa tidiga experiment fick otvivelaktigt skadliga konsekvenser för ekonomin i ett senare skede. En sorts "produktionism" uppstod, där stora produktionsvolymerna av industriella insatsvaror sågs som ett mål i sig. (I en input-outputbaserad modell är målet naturligtvis att producera den minsta möjliga mängd industriella insatsvaror, kol, stål, cement, etc. som erfordras för att tillverka de önskade slutprodukterna.)

SLÖSERI MED ARBETSKRAFT.

I våra planeringsförslag spelar beräkningar i termer av arbetstid en nyckelroll. Att detta tän-

kande inte på allvar användes i Sovjetunionen avspeglar det ekonomiska intresset hos dem med makt och inflytande. Den radikala jämlikhet som ett system baserat på arbetstidsberäkningar implicerar välkomnades inte av makthavarna som gynnades av de rådande inkomstskillnaderna. De styrande avledde istället trycket från arbetarklassen på ökad jämlikhet med subventioner på nödvändighetsartiklar. Subventionerna var den socialistiska ojämlikhetens dåliga samvete. En konsekvens av detta var att lönerna pressades ner under nivån för socialt nödvändig arbetstid. Under kapitalismen leder det faktum att arbetsgivaren endast betalar för en del av den anställdes arbete – medan de betalar fullt ut för all utrustning i form av fast kapital – till ett på profitintresse grundat motstånd mot införande av arbetsbesparande teknologi. Låga löner uppmuntrar till slöseri med arbetskraft och till bruk av gammaldags teknologi. Effekterna blev likartade i Sovjetunionen. Eftersom arbetskraften var billig var det rationellt för företagen att samla på sig arbetskraft utan att bry sig om huruvida man verkligen hade effektivt bruk för den. Användandet av marxistiska arbetsvärden för betalning och för ekonomiska beräkningar skulle däremot inneburi ett starkt tryck på att hushålla med arbetskraft. ■

Översättning och bearbetning: Peter Belfrage

NOTER

1. Översättaren anm. "Den "nödvändiga produkten" är enligt denna teori den produkt som krävs för att upprätthålla och reproducera själva arbetskraften. Denna uppträder i formen av konsumtionsvaror och – tjänster till arbetarna och deras familjer samt investeringar i anläggningar, utrustning osv - helt enkelt vad som krävs för att hålla samhällets produktionsmedel fungerande. "Merprodukten" å andra sidan, är den del av den samhälleliga totalprodukten som används till att försörja de icke-prodicerande samhällsmedlemmarna (en heterogen samling, från de sysslolösa rika till, till politiker, militären, pensionerade arbetare och barn) plus den del som är ämnad för nettoexpansion av produktionsstocken. Varje samhälle med förmåga att försörja icke-prodicerande medlemmar och skapa ett ekonomiskt expansivt program för nettoinvesteringar måste ha någon mekanism för att förstå de direkta producenterna att producera mer än vad som bara krävs för att upprätthålla dem själva. Den precisa naturen hos denna mekanism är enligt marxistisk teori nyckeln till att förstå samhället som helhet – inte bara "ekonomin" utan också staten och politikens form." cit. s 27 i WP Cockshott A Cottrell: *Planhushållning och direkt demokrati*. Stockholm, Manifest 2002.
2. Marx K. *Kritik av Gothaprogrammet*, Stockholm, Arbetarkultur 1938 s 16
3. Ljunggren, Röda rummet 2/2002, s 17f
4. Ljunggren, s 17
5. Ljunggren, s 12
6. W. Paul Cockshott and Allin Cottrell, *Socialist planning after the collapse of the Soviet Union*, Revue Européenne des sciences sociales, tome XXXI, 1993, 167186, (http://www.ecn.wfu.edu/~cottrell/socialism_book/soviet_planning.pdf)
7. Nove, A. 1983. *The Economics of Feasible Socialism*, London: George Allen and Unwin.
8. I vår bok ägnar inte mycket utrymme åt att klargöra skillnaderna mellan vår modell och den sovjetiska. Den intresserade kan finna ett utförligare resonemang i ovan anförda arbete, se not 6